

Роль правосвідомості в еволюції політичної системи України

Міхайліна Т. В.¹, Гоцуляк Ю. В.²

Опубліковано	Секція	УДК
30.10.2023	Право	316.3

DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.10333944>

Ліцензовано за умовами Creative Commons BY 4.0 International license

Анотація. Метою наукової статті є аналіз ролі правосвідомості в еволюції національної політичної системи суспільства.

У роботі здійснено аналіз співвідношення політичної системи суспільства та політичного режиму. Зроблено висновок, що зазначені категорії не є синонімічними, оскільки політична система являє собою комплекс політичних суб'єктів, інститутів, процесів, норм, рухів, відносин, правосвідомості, у той час, як політико-правовий режим характеризується комплексом методів та способів здійснення державної влади. Таким чином, політичний (політико-правовий режим) є вужчим за політичну систему суспільства. Крім того, політико-правовий режим характеризує праксеологічну площину буття, а політична система – являє собою комплексну загальнотеоретичну модель.

Констатовано, що з початком повномасштабних воєнних дій в Україні спочатку відбулося експоненціальне підвищення рівня правосвідомості населення держави, що підвищило довіру до політичної системи. Однак, у самій політичній системі не відбулося принципових змін, тож криза правосвідомості повернулася на довоєнний рівень і навіть поглибилася.

Акцентується увага на тому факті, що сама по собі правосвідомість наявна в усіх суб'єктів політичної системи, оскільки цей елемент є іманентним по відношенню до інших компонентів правової, політичної та соціальної субсистем суспільства, але правосвідомість здатна набувати як позитивних, так і різко негативних форм. Зроблено висновок, що правосвідомість суб'єктів політичної системи України характеризується здебільшого її деформаціями. Зокрема, найбільш розповсюдженими є правовий прагматизм (правовий інструменталізм), правовий нігілізм та перероджена правосвідомість. Переліченим деформаціям правосвідомості властиві зневіра у державно-правових інституціях, використання права для задоволення особистих потреб, спотворення ролі права у суспільстві, викривлення його вимог та моделей поведінки.

Зазначається, що деформована правосвідомість суб'єктів політичної системи за ланцюгом передається пересічним громадянам, які, у свою чергу, зневірюються у політичних процесах та інститутах, у тому числі, у виборах. Відсутність позитивних змін у політичній системі здатна надовго відвернути громадян від державних інституцій, втратити віру у можливість позитивних змін, що негативно вплине на виборчу

¹ д.ю.н., професор, професор кафедри теорії, історії держави і права та філософії права Донецький національний університет імені Василя Стуса, <https://orcid.org/0000-0002-1129-2470>

² д.ю.н., доцент, в.о. завідувача кафедри теорії, історії держави і права та філософії права Донецький національний університет імені Василя Стуса, <https://orcid.org/0000-0001-6765-4592>

активність осіб, знизить дієвість інститутів громадянського суспільства, сповільнить розвиток демократії та еволюцію національної політичної системи.

Ключові слова: правосвідомість, політична система, політична партія, вибори, політичний режим, політико-правовий режим, демократія, функції держави, громадянське суспільство, держава.

The role of legal awareness in the evolution of the political system of Ukraine

Annotation. *The purpose of the scientific article is to analyze the role of legal awareness in the evolution of the national political system of society.*

The paper analyzes the relationship between the political system of society and the political regime. It is concluded that these categories are not synonymous, since the political system is a complex of political subjects, institutions, processes, norms, movements, relations, legal consciousness, while the political and legal regime is characterized by a complex of methods of exercising state power. Thus, the political is narrower than the political system of society. In addition, the political and legal regime characterizes the praxeological plane of being, and the political system is a complex general theoretical model.

It is stated that with the beginning of full-scale military operations in Ukraine, at first there was an exponential increase in the level of legal awareness of the state's population, which increased confidence in the political system. However, there were no fundamental changes in the political system itself, so the crisis of legal consciousness returned to the pre-war level and even deepened.

Attention is focused on the fact that legal awareness itself is present in all subjects of the political system, since this element is immanent in relation to other components of the legal, political and social subsystems of society, but legal awareness can acquire both positive and sharply negative forms. It is concluded that the legal consciousness of the subjects of the political system of Ukraine is characterized mainly by its deformations. In particular, the most common are legal pragmatism (legal instrumentalism), legal nihilism and reborn legal consciousness. These deformations of legal consciousness are characterized by despondency in state-legal institutions, the use of law to meet personal needs, distortion of the role of law in society, distortion of its requirements and behaviors.

It is noted that the deformed legal consciousness of the political system subjects is transmitted along the chain to ordinary citizens, who, in turn, lose faith in political processes and institutions, including elections. The lack of positive changes in the political system can permanently distract citizens from state institutions, lose faith in the possibility of positive changes, which will negatively affect the electoral activity of individuals, reduce the effectiveness of civil society institutions, slow down the development of democracy and the evolution of the national political system.

Key words: legal consciousness, political system, political party, elections, political regime, political and legal regime, democracy, state functions, civil society, state.

Вступ

Статистичні показники довіри до різних інституцій державної влади в Україні свідчать про те, що національна політична система протягом останніх десятиліть знаходиться у глибокій кризі. Звичайно, під впливом певних обставин (революції, зміна влади тощо) декілька разів спостерігалось стихійне експоненціальне зростання довіри до державно-правових інституцій, яке, тим не менше, пізніше знову переростало у розпач і ще більшу зневіру. На тлі повномасштабної військової агресії, розпочатої російською федерацією проти України 24 лютого 2022 року, довіра до влади спочатку стрімко зросла. Проте, наразі політична система знову не може похвалитися

стабільністю, що нашо́вхує на міркування про занепад, інволюцію національної політичної системи, оскільки еволюція будь-якого об'єкта, явища чи процесу за законами розвитку має характеризуватися їх позитивними змінами. А отже, візуалізується необхідність пошуку нових шляхів для підвищення ефективності та сталості політичної системи суспільства. Одним з таких шляхів вбачається зростання рівня суспільної та політичної правосвідомості.

Зважаючи на викладене вище, метою дослідження є аналіз ролі правосвідомості в еволюції національної політичної системи суспільства.

Результати

Як зазначалося вище і на що неодноразово звертали увагу науковці, політична система в Україні є однією з галузей, що на часи незалежності неодноразово зазнавала суттєвих трансформацій. Отже, для створення нової політичної системи, модель якої дозволяла б на практиці втілювати принципи дотримання прав і свобод людини й громадянина, народовладдя, верховенства права, поділу влади, неподільності національного суверенітету необхідно врахувати попередній досвід реформування політичної системи та проаналізувати проблеми, які гальмують темп політичної модернізації [1]. Тож, мова йде про те, що працювати слід не лише з зовнішніми (практичними) проявами політичної системи, а й з її доктринальною моделлю. Зокрема, доцільно розпочати з розуміння політичної системи, яке у правовій та політологічній доктрині не характеризується однорідністю.

Нечітким також вбачається співвідношення таких категорій як „політична система” та „політичний режим” (політико-правовий режим), що потребує уточнення у межах цього дослідження. О. Майборода у своїй фундаментальній роботі акцентує увагу на тому, що існують два погляди на співвідношення політичної системи та політичного режиму. Перший полягає у їх ототожненні. Для тих, хто цей погляд поділяє, режим є уособленням системи як реалізатор її функціонального призначення. Такий погляд доволі широко присутній і у західній політології, яка порівняно з політологією пострадянських країн має значно ширшу теоретичну, концептуальну і поняттєву основу. Зверталася увага на герменевтичну логіку названого ототожнення: оскільки політичний режим є формою, рухом політичної системи, реальним суспільством у його політичному вимірі, то цілком допустимо використовувати зазначені терміни як синонімічні. Парадоксально, але ототожнення політичної системи й політичного режиму можна зустріти навіть тоді, коли режим тлумачиться як спосіб реалізації політичної системи й владних повноважень; тоді відмінність політичної системи від політичного режиму все одно визнається можливою тільки на рівні абстрактної системи, а у реальній політиці вони вважаються ідентичними. Інший же підхід вбачається у розмежуванні політичної системи та політичного режиму, оскільки політична система, на думку дослідника, являє собою сукупність елементів, об'єднаних у цілісну структуру. З позицій загальної теорії систем структурність передбачає взаємну функціональну доповнюваність елементів та їх когерентність, тобто взаємодію зі спільним цілепокладанням і взаємною підтримкою [2, с. 54], у той час, як політико-правовий режим характеризується комплексом методів та способів здійснення державної влади. Таким чином, політичний (політико-правовий режим) є вужчим за політичну систему суспільства. Крім того, політико-правовий режим характеризує праксеологічну площину буття, а політична система – являє собою комплексну загальнотеоретичну модель.

На думку сучасних політологів, політична система – це сукупність політичних інститутів, громадських структур, норм і цінностей, а також їх взаємодія, в якій реалізується політична влада і здійснюється політичний вплив. Політична система

визначає реальний складний механізм формування і функціонування владних відносин у суспільстві. Цей механізм включає політичну діяльність і політичні відносини між різними політичними суб'єктами (групами та індивідами): політичну організацію (до якої входять держави, партії, політичні асоціації), політичні й правові норми, політичну свідомість і політичну культуру, засоби масової інформації [3, с. 14, 25].

Н. Пильгун та О. Слущка під політичною системою України розуміють сукупність політичних відносин, правових і політичних норм, інститутів та ідей, пов'язаних з формуванням і здійсненням влади та управлінням суспільством [4, с. 13].

Найбільш поширений опис структури політичної системи пропонує схожий перелік її компонентів (елементів, груп, складників, вузлів), який включає інституціональну, регулятивну, функціональну, комунікативну, духовну та ідеологічну підсистеми [5, с. 29].

Тож, як можна побачити, поняття політичної системи суспільства найчастіше формулюється через перелічення її складників та підкреслення функціональних взаємозв'язків між ними. Причому серед компонентів політичної системи суспільства у сучасних джерелах все частіше називається правосвідомість чи політична свідомість. Це виглядає абсолютно правильним, тому що саме цей компонент забезпечує функціональну взаємодію усіх інших та, в кінці-кінців, впливає на тип політичної системи та її дієвість у практичній площині.

Варто зазначити, що звернення до механізмів формування правової свідомості та її впливу на всі підсистеми суспільства не втрачає свого значення у будь-який час, але „найгостріше та з найбільшим ступенем актуальності проблематика дослідження правосвідомості, а також засобів впливу на неї постає тоді, коли держава, та й суспільство, проходять процес формального і змістовного оновлення тих фундаментальних принципів і норм, якими врегульовуються суспільні відносини” [6, с. 10], тобто під час соціальних трансформацій, які наразі найбільш гостро візуалізуються в Україні [7, с. 95; 8, с. 47].

У перехідний період розвитку українського суспільства, – доводиться у дисертаційній роботі М.М. Цимбалюка, – правосвідомість є правовим мисленням, компонентом демократичної, правової і загальної культури людства, що має для країни доленосний характер, допомагає визначитись у стратегії її розвитку; це засіб, за допомогою якого здійснюється взаємодія людини із законом, правом, державою, а через них – з економікою, політикою, культурою, побутом тощо [9, с. 8]. В.Ю. Швачка, стверджуючи, що „у ситуації політичної, економічної, соціальної і правової кризи особі тяжко адаптуватись до нових реалій, розібратись у боротьбі інтересів, що призводить до зміни її системи цінностей і норм поведінки. Зниження рівня життя, контрастний розподіл матеріальних благ, криза влади, порушення соціального порядку, нормального функціонування суспільства призводить до зниження рівня правової свідомості і правової культури особи” [10, с. 12]. Таким чином, кризові процеси у суспільстві створюють загрозу для рівня правосвідомості, і як наслідок, для правової та політичної систем, що може поставити під загрозу проведення соціальних та політичних реформ, здійснення яких анонсувала наша держава на шляху до ЄС.

Аналітичні матеріали та статистичні показники цілком підтверджують наведену вище тезу. Війна переформатувала політичне та інформаційне поле України, і спочатку відбулося експоненціальне підвищення рівня правосвідомості населення держави, що підвищило довіру до політичної системи. Однак, у самій політичній системі не відбулося принципових змін, тож криза правосвідомості повернулася на довоєнний рівень і навіть поглибилася. Як стверджують учасники наукової дискусії, що відбулася у межах круглого столу „Політична система України в умовах війни”, проведеного Національним

інститутом стратегічних досліджень, принципової зміни у системі управління державою не відбулося. В Україні продовжують функціонувати основні гілки влади з розподілом повноважень відповідно до демократичних стандартів. З іншого боку, як зазначає В. Подгорна, „... в нас продовжується дискредитація парламентаризму, зменшується роль парламенту, хоча Верховна Рада України продовжує свою роботу і ухвалила на 15% законів більше ніж у мирні часи. Проте, рівень довіри до парламенту становить, за соціологічними опитуваннями, мінус 19% у порівнянні з іншими структурами влади”. На її думку, однією з причин такої ситуації є відсутність серйозних каналів комунікації, оскільки під час війни число таких каналів є природно обмеженим. Падіння довіри до вищого представницького органу країни, на думку В. Подгорної, стає викликом для демократії в Україні, особливо з урахуванням того, що це падіння відбувається на фоні зростання довіри населення до силових структур. Криза довіри до парламенту є суміжною із кризою ключового суб'єкта політичного простору України – партійної системи. Як зазначає І. Павленко, вже до війни в Україні спостерігалася криза партій. Соціологічні опитування фіксували низький рівень довіри громадян до партій, як до політичного інституту загалом [11].

Тому викликає запитання твердження, що „Україна обрала демократичний тип політичної системи, в якій вона і функціонує. На рівень та ефективність діяльності всієї політичної системи в Україні впливають взаємопов'язані, але відносно самостійні елементи самої правової системи” [4, с. 13]. Причому сформульовані значення та роль правової системи загалом та правосвідомості зокрема щодо політичної системи суспільства вбачається правильним (і не лише в розрізі політичної системи України, а також – у загальній моделі функціональної взаємодії правової та політичної систем суспільства), але, разом з тим, демократичність політичної системи України, хоча й декларується, але на практиці повноцінно не реалізовано. Більшість вітчизняних дослідників характеризує її як кланово-олігархічну. Найбільш показовим є відповідне визначення О. Бабкіної: „це система, в якій влада зосереджена в руках вузького кола осіб (олігархів), які пов'язані між собою неформальними відносинами і відповідає не державним, а їхнім особистісним інтересам” [12, с. 106]. Основними рисами кланово-олігархічної політичної системи дослідники називають нерівність доступу до ресурсів влади, використання неправових засобів зміцнення впливу (корупція); наявність особистих зобов'язань та общинної солідарності між „патроном” та „клієнтом”; відсутність демократичних форм зв'язку між владою і громадянами [13, с.177; 14]. Крім того, кланово-олігархічна політична система характеризується тим, що політична еліта, яка знаходиться у владі, часто буває не здатною вирішувати загальнодержавні проблеми. Засоби масової інформації виступають не стільки посередниками у відносинах між громадянським суспільством і державою, скільки використовуються для маніпулювання масовою свідомістю в інтересах їх власників і певних політичних сил [15, с. 5]. На жаль, на сучасному етапі всі ці ознаки у певній мірі властиві Україні і загострилися під час воєнного стану. Прикладами цього є проблеми з мобілізацією, порушення навіть базових прав і свобод людини і громадянина (зокрема, свободи пересування, інформаційних, соціальних прав тощо), корупція, незаконне збагачення (у тому числі, через привласнення гуманітарної допомоги). Наближеність до владних кіл, як і раніше, надає значних привілеїв. Але, у порівнянні з мирним часом, різниця полягає у тому, що за умов військової агресії нерівність стає ще відчутнішою, а розкол у суспільстві та недовіра до влади набуває загрозливих масштабів. Ситуація ще більше ускладнюється заборонаю проведення масових заходів під час воєнного стану (що унеможливорює висловлення громадянами невдоволення політикою влади), а також відсутністю механізмів легального трансферу влади через відмову політичними елітами від проведення виборів під час воєнного стану.

Н. Пильгун та О. Слуцька наголошують на тому, що „всі суб'єкти політичної системи мають певний рівень політичної правосвідомості і потребують знань і розуміння як права, так і інших політико-правових явищ, що зумовлює залежність особи від суспільства” [4, с. 14]. Наявність правосвідомості в усіх суб'єктів політичної системи не викликає сумніву, оскільки цей елемент є іманентним по відношенню до інших компонентів правової, політичної та соціальної субсистем суспільства, але правосвідомість здатна набувати як позитивних, так і різко негативних форм. Тож, правосвідомість суб'єктів політичної системи України характеризується здебільшого її деформаціями. Зокрема, найбільш розповсюдженими є правовий прагматизм (правовий інструменталізм), правовий нігілізм та перероджена правосвідомість. Переліченим деформаціям правосвідомості властиві зневіра у державно-правових інституціях, використання права для задоволення особистих потреб, спотворення ролі права у суспільстві, викривлення його вимог та моделей поведінки.

Деформована правосвідомість суб'єктів політичної системи за ланцюгом передається пересічним громадянам, які, у свою чергу, зневірюються у політичних процесах та інститутах, у тому числі, у виборах. А зважаючи на те, що правосвідомість здійснює величезний вплив на усі елементи як правової, так і суміжних систем, проблема полягає у тому, що „правосвідомість є одним з найбільш консервативних елементів правової системи, вона дуже хворобливо розлучається із узвичаєними уявленнями про правову реальність” [16, с. 95]. Це ж саме можна сказати і про реальність політичну. Відсутність позитивних змін у політичній системі здатна надовго відвернути громадян від державних інституцій, втратити віру у можливість позитивних змін, що негативно вплине на виборчу активність осіб, знизить дієвість інститутів громадянського суспільства, сповільнить розвиток демократії та еволюцію національної політичної системи.

Висновки

У роботі здійснено аналіз співвідношення політичної системи суспільства та політичного режиму. Зроблено висновок, що зазначені категорії не є синонімічними, оскільки політична система являє собою комплекс політичних суб'єктів, інститутів, процесів, норм, рухів, відносин, правосвідомості, у той час, як політико-правовий режим характеризується комплексом методів та способів здійснення державної влади. Таким чином, політичний (політико-правовий режим) є вужчим за політичну систему суспільства. Крім того, політико-правовий режим характеризує праксеологічну площину буття, а політична система – являє собою комплексну загальнотеоретичну модель.

Констатовано, що з початком повномасштабних воєнних дій в Україні спочатку відбулося експоненціальне підвищення рівня правосвідомості населення держави, що підвищило довіру до політичної системи. Однак, у самій політичній системі не відбулося принципових змін, тож криза правосвідомості повернулася на довоєнний рівень і навіть поглибилася.

Акцентовується увага на тому факті, що сама по собі правосвідомість наявна в усіх суб'єктів політичної системи, оскільки цей елемент є іманентним по відношенню до інших компонентів правової, політичної та соціальної субсистем суспільства, але правосвідомість здатна набувати як позитивних, так і різко негативних форм. Зроблено висновок, що правосвідомість суб'єктів політичної системи України характеризується здебільшого її деформаціями. Зокрема, найбільш розповсюдженими є правовий прагматизм (правовий інструменталізм), правовий нігілізм та перероджена правосвідомість. Переліченим деформаціям правосвідомості властиві зневіра у державно-правових інституціях, використання права для задоволення особистих

потреб, спотворення ролі права у суспільстві, викривлення його вимог та моделей поведінки.

Зазначається, що деформована правосвідомість суб'єктів політичної системи за ланцюгом передається пересічним громадянам, які, у свою чергу, зневірюються у політичних процесах та інститутах, у тому числі, у виборах. Відсутність позитивних змін у політичній системі здатна надовго відвернути громадян від державних інституцій, втратити віру у можливість позитивних змін, що негативно вплине на виборчу активність осіб, знизить дієвість інститутів громадянського суспільства, сповільнить розвиток демократії та еволюцію національної політичної системи.

Список використаних джерел

1. Москалець Н.В. Досвід і проблеми реформування політичної системи в Україні на сучасному етапі. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2012. № 7. URL: www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=437
2. Майборода О. „Режим-порядок” і „режим-структура” у політичній системі. *Political Studies*. 2021. № 1. С. 52-69.
3. Мадіссон В.В., Кадлубович Т.І., Черняк Д.С., Пархоменко Н.В. Політична система сучасного суспільства: навчальний посібник. Київ: КНУТД, 2015. 229 с.
4. Пильгун Н.В., Слуцька О.С. Теоретико-правовий аналіз політичної системи України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2021. Вип. 5(40). С. 11-15.
5. Політологія: підруч. За ред. В. Кремень, М. Горлач. Харків: „Єдинорог”, 2002. 640 с.
6. Толстенко В.Л. Правова ідеологія у структурі правосвідомості: теоретико-методологічні основи аналізу. *Держава і право*. 2008. Вип. 41. С. 10-18.
7. Міхайліна Т.В. Роль інтегративного потенціалу правосвідомості у реформуванні правової системи. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2018. 312 с.
8. Міхайліна Т. До питання інтеграції політичної та правової системи суспільства через правосвідомість. *Economic and law paradigm of modern society*. 2018. № 3. С. 44-49.
9. Цимбалюк М.М. Формування правосвідомості громадян у процесі розбудови громадянського суспільства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2004. 17 с.
11. Швачка В.Ю. Правова соціалізація особи в сучасних умовах: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2008. 22 с.
12. Політична система України в умовах війни: матер. круглого столу (7 листопада, 2022). Київ: Національний інститут стратегічних досліджень. <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/politychna-systema-ukrayiny-v-umovakh-viynu>
13. Бабкіна О.В. та ін. Політологія: посібник для студ. вузів. За ред. О.В. Бабкіної, В.П. Горбатенко. Київ: Академія, 1998. 368 с.
14. Новітня політична лексика (неологізми, okazіоналізми та інші новотвори). Енциклопедичний словник-довідник. За ред. Н.М. Хоми. Львів: «Новий Світ – 2000», 2015. 492 с.
15. Приходько С.М., Ільченко А.М., Макарець С.В. Політична система України у контексті багатокомпонентних класифікацій. *Політикус*. 2021. Вип. 5. С. 65-70.
16. Скрипнюк О.В. Сучасна державна політика України: основні концептуальні підходи до визначення змісту поняття. *Вісник Академії правових наук України*. 2004. № 4(39). С. 4-6.
17. Скакун О.Ф. Правосознание в правовой системе Украины: эволюционные особенности, профессиональное и региональное измерение. *Право Украины*. 2013. № 1. С. 9-116.

**Порівняння витрат та доходів від виробництва зерна та соняшнику на
інноваційних засадах: аналіз ефективності**

Димитров Юрій Юрійович³, Яценко Євгеній Андрійович⁴

Опубліковано

Секція

УДК

---

³ магістрант, кафедра економіки, економічний факультет, Національний університет біоресурсів і природокористування України, Україна, 03041, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 11, <https://orcid.org/0009-0008-6965-2695>

⁴ магістрант, Національний університет біоресурсів і природокористування України, Україна, 03041, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 11, <https://orcid.org/0009-0006-0263-9117>

19.10.2023

Право

378.14

DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.8177339>

Ліцензовано за умовами Creative Commons BY 4.0 International license